

GEDRAGSCODE SOORTENBESCHERMING BOSBEHEER

Definitieve versie – 26 november 2020

Inhoud

1. Inleiding
 2. Begrippen
 3. Bosbeheer in Nederland
 4. Wettelijk kader
 5. Belang
 6. Reikwijdte en toepassing
 - 6.1 Doel en schaal van de boswerkzaamheden
 - 6.2 Soorten
 - 6.3 Typen werkzaamheden
 7. Inventariserend onderzoek en het werkprotocol bosbeheer
 8. Afwijken
 9. Toelichting gedragsregels
 - 9.1 Algemene maatregelen
 - 9.2 Maatregelen voor vogels
 - 9.3 Maatregelen voor zoogdieren
 - 9.4 Maatregelen voor amfibieën en reptielen
 - 9.5 Maatregelen voor insecten
 - 9.6 Maatregelen voor planten
 10. Gedragsregels
 - 10.1 Algemene uitgangspunten
 - 10.2 Maatregelen tijdens de voorbereiding van werkzaamheden
 - 10.3 Maatregelen tijdens de uitvoering van werkzaamheden
 - 10.4 Aanvullende maatregelen in de broedperiode
 - 10.5 Onvoorziene omstandigheden
- Bijlage A: Werkprotocol bosbeheer**
- Deel 1. Werkaanduiding
 - Deel 2. Te beschermen soorten en/of elementen
 - Deel 3. Gedragsregels die dienen te worden toegepast
 - Deel 4. Afspraken tussen beheerder en aannemer
 - Deel 5. Afwijkingsrapport

Bijlage B: Overzicht bossoorten die onder de reikwijdte van de gedragscode vallen

1. Inleiding

In 2005 was de Gedragscode zorgvuldig bosbeheer de eerste door de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) goedgekeurde gedragscode die in werking trad. In 2009 is de Gedragscode zorgvuldig bosbeheer geëvalueerd en op basis van de evaluatieresultaten en relevante ontwikkelingen aangepast, waarbij de naam werd gewijzigd in 'Gedragscode bosbeheer'.

Deze Gedragscode bosbeheer is recentelijk opnieuw geëvalueerd en op basis daarvan aangepast. Ook zijn de gevolgen van de nieuwe Wet natuurbescherming verwerkt. Het resultaat is deze Gedragscode soortenbescherming bosbeheer, hierna ook aangeduid als 'de Gedragscode'. De Wet natuurbescherming heeft (in artikel 4.4) ook de nieuwe mogelijkheid geïntroduceerd van een gedragscode ter zake van de meldings- en herplantplicht bij het vellen van houtopstanden. De Gedragscode soortenbescherming bosbeheer is niet (tevens) zo'n gedragscode voor de meldings- en herplantplicht en geeft dus ook geen vrijstelling van de meld- en/of herplantplicht; de Gedragscode soortenbescherming bosbeheer betreft alleen soortenbescherming (zie artikel 3.31 van de Wet natuurbescherming). Om dit te verduidelijken is het woord 'soortenbescherming' in de naam van deze gedragscode opgenomen.

De Gedragscode is opgesteld onder de verantwoordelijkheid van de Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren (VBNE). Naast de leden van de VBNE (LandschappenNL, Federatie Particulier Grondbezit, Rijksvastgoedbedrijf, Vereniging Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Natuurnetwerk Gemeenten) zijn ook de Unie van Bosgroepen en de Algemene Vereniging Inlands Hout actief betrokken geweest bij de totstandkoming. De Zoogdiervereniging is in 2017 bij de start van het opstellen van Gedragscode geconsulteerd tijdens een workshop voor input, welke vervolgens in de Gedragscode is verwerkt. Ook de Vogelbescherming Nederland en EIS Kenniscentrum Insecten zijn in gelegenheid gesteld om inbreng te leveren. De voorgedrukte vogelsoorten in het werkprotocol zijn daar o.a. het resultaat van.

De Gedragscode treedt in werking op de dag dat het definitieve goedkeuringsbesluit van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit is ondertekend en geldt tot vijf jaar na goedkeuring. Een tussentijdse aanpassing is mogelijk indien de VBNE of het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit oordeelt dat de ontwikkelingen in de praktijk dit noodzakelijk maken.

2. Begrippen

In deze gedragscode wordt verstaan onder:

- Aannemer:** De persoon die ter zake van de Gedragscode door het bedrijf dat of de organisatie die de boswerkzaamheden uitvoert is aangewezen om tegenover de beheerder op te treden als vertegenwoordiger van dat bedrijf of die organisatie en om leiding te geven aan de werkzaamheden. Wanneer de werkzaamheden worden uitgevoerd door (medewerkers van) de beheerder zelf, dan betreft het de persoon die ter zake van de Gedragscode door de beheerder is aangewezen om leiding te geven aan de werkzaamheden.
- Beheerder:** De beheerder van bos die bevoegd is opdracht te geven tot het verrichten van boswerkzaamheden. In veel gevallen zal de beheerder de eigenaar van het bos zijn, maar het kan ook een derde zijn, bijvoorbeeld een bosgroep of een rentmeester.
- Bijzondere keverbomen:** Dikke kwijnende bomen waarin larven van vliegend hert en vermiljoenkever kunnen voorkomen.
- Bijzondere nestbomen:** Bomen met 'bewoonde' of 'bewoonbare'
- horsten (inclusief nestkasten) van roofvogels en uilen ('horstbomen');
- nesten van raven, zwarte kraaien, kolonievogels of eekhoorns.
- Blessen:** Het markeren van de bomen die geoogst gaan worden, doorgaans met een heldere kleur verf als ring of stippen op borsthoogte of hoger op de stam.
- Bos:** Een levensgemeenschap van planten en dieren, waarin de boomvormende soorten beeldbepalend zijn.
- Broedgeval:** Een locatie waar een bewoond nest is vastgesteld of waarvan op basis van een ter plaatse vastgesteld territorium moet worden aangenomen dat er een bewoond nest aanwezig is.
- Broedperiode:** De periode die van belang is voor de voortplanting van vogels. Dezelfde periode is ook van belang voor de voortplanting van veel andere diersoorten. Het gaat in beginsel om de periode van 15 maart tot 15 juli. Vogels kunnen echter door klimaatverandering, een vroeg of laat voorjaar of andere redenen eerder of later in het jaar gaan broeden, wat aanleiding kan zijn tot een vroeger of later beginnen en eindigen van de broedperiode. Dit kan zelfs per regio verschillen. Het is aan de gebruiker van de Gedragscode om dit te beoordelen, op basis van bij een ecologisch deskundige ingewonnen informatie, en om wanneer dat nodig is een andere begin- en/of einddatum voor de broedperiode te hanteren.
- Dunning:** Het vellen van één of meerdere bomen ten gunste van een naaststaande boom die daarmee meer groeiruimte krijgt.
- Ecologisch deskundige:** Een persoon die ecologisch advies verstrekt of werkzaamheden begeleidt op het gebied van habitats en soorten en die schriftelijk aantoonbare ervaring en specifieke ecologische kennis heeft.
- Habitatbenadering:** Het creëren en behouden van variatie in habitats door op delen geen beheer te plegen en op andere plekken juist te beheren om habitatonderdelen te creëren. Hierdoor vinden de betrokken soorten te allen tijde een geschikt leefgebied.

- Holenbomen:** Bomen, ongeacht de grootte, waarin hollen of rottingsgaten zijn vastgesteld. Het kan zowel om levende als om dode bomen gaan. Uiteraard kan een hollenboom tevens een (bijzondere) nestboom zijn.
- Inventarisatie:** Het verzamelen van actuele gegevens inzake het vóórkomen van beschermde planten en dieren en beschermde flora- en fauna-elementen door middel van een algemeen als doeltreffend aanvaarde en op de soort gerichte methode van inventariseren. Een inventarisatie wordt uitgevoerd door een ecologisch deskundige.
- Loof- en gemengd bos:** Bos dat geen naald- of populierenbos is (zie de definities daarvan).
- Maatregelen:** De term 'maatregelen' wordt in de Gedragscode alleen gebruikt voor maatregelen die specifiek zijn gericht op de bescherming van flora en fauna, zoals met name de maatregelen die te vinden zijn in de diverse gedragsregels.
- Naaldbos:** Bos waarin ten minste 80% van de bomen naaldbomen zijn.
- Populierenbos:** Bos waarin ten minste 80% van de bomen populieren zijn.
- Reguliere boswerkzaamheden:** Alle werkzaamheden die in een bos in het kader van regulier bosbeheer worden verricht door of in opdracht van de beheerder.
- Schermkap:** Een vorm van verjongingskap waarbij bij het kappen een 'scherm' van bomen in stand wordt gelaten dat zorgt voor zaadmateriaal, voor schaduwwerking op de grond en voor een gunstig klimaat voor het opkomen en ontwikkelen van nieuwe bomen.
- Stakenfase:** Bos in de stakenfase is relatief jong bos met een hoge boomedichtheid en zonder struiklaag, met bomen die zich kenmerken door een relatief sterke lengtegroei en een kleine kroon.
- Vak/afdeling:** In het bosbeheer gehanteerde eenheid voor planning en uitvoering van boswerkzaamheden ter grootte van meestal 0,5 à 2 ha. Het betreft een algemeen in de bosbouw gehanteerd begrip. Feitelijk gaat het om een afdeling die deel uitmaakt van een vak.
- Verjongingskap:** Het vellen van bomen ten gunste van een volgende generatie bomen (al aanwezig of verjonging moet nog gebeuren).
- Werkprotocol bosbeheer:** Het werkprotocol soortenbescherming bosbeheer (zie hoofdstuk 7 en bijlage A), ook aangeduid als 'werkprotocol bosbeheer', dat voor aanvang van de werkzaamheden wordt opgemaakt door of namens de beheerder en door of namens de beheerder en de aannemer wordt ondertekend. Voor zover gebruik wordt gemaakt van kaarten waarop te beschermen elementen worden aangeduid, worden deze kaarten geacht deel uit te maken van het werkprotocol bosbeheer.

3. Bosbeheer in Nederland

Bos in Nederland vervult gelijktijdig verschillende functies. De belangrijkste zijn: natuur, recreatie en welzijn, klimaat en productie van hout en biomassa. Genoemde functies sluiten met elkaar aan op de internationaal erkende beginselen van duurzaam bosbeheer en zijn elk op hun eigen wijze van groot belang. De Nederlandse bossen herbergen een belangrijk deel van de Nederlandse biodiversiteit, worden zeer hoog gewaardeerd door recreanten, dragen bij aan welzijn en volksgezondheid en

voorzien via de productie van hout en biomassa in hernieuwbare grondstoffen en tegelijkertijd in een middel om koolstof langdurig vast te leggen.

De bosbeheerder combineert deze functies in het bosbeheer omdat dit de beste waarborg is voor het duurzaam behoud van de bossen. Omdat uit de verschillende functies vaak verschillende beheereisen voortvloeien is duurzaam bosbeheer een complexe aangelegenheid.

Bosbeheerders maken gebruik van de natuurlijke ontwikkeling van bossen en sturen beperkt bij met beheermaatregelen gericht op een optimale functieervulling. Bossen zijn dynamische ecosystemen waarin, naast de levende natuur, ook elementen voorkomen die van groot belang zijn voor plant- en diersoorten die in bossen voorkomen, zoals dood hout, open plekken en holle bomen. De ruimtelijke variatie aan ontwikkelingsfasen van de boomlaag vormt een belangrijke drager van de biodiversiteit.

Op landschapsschaal en onder natuurlijke omstandigheden ontstaat door eeuwen van ongestuurde bosontwikkeling een mozaïek van structuurfasen, waar open plekken met kiemplantjes, jong bos, volwassen opgaand bos, oude aftakelende en stervende bomen verweven zijn. Een bosbeheerder streeft in bossen actief een zo natuurlijk mogelijke structuurverdeling na, rekening houdend met veiligheidsrandvoorwaarden en een ontsluiting die tegemoet komt aan de maatschappelijke functies van bossen.

4. Wettelijk kader

Op 1 januari 2017 is de Wet natuurbescherming in werking getreden. Deze wet vervangt onder meer de Flora- en faunawet. Op grond van de artikelen 3.1, 3.5 en 3.10 van de Wet natuurbescherming gelden diverse verbodsbepalingen ter bescherming van vogels, van internationaal beschermde dieren en plantensoorten en van aanvullend nationaal beschermde dieren- en plantensoorten. Het gaat bijvoorbeeld om het verbod om dieren te doden of om planten te plukken.

Artikel 3.1

- 1. Het is verboden opzettelijk van nature in Nederland in het wild levende vogels van soorten als bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn te doden of te vangen.*
- 2. Het is verboden opzettelijk nesten, rustplaatsen en eieren van vogels als bedoeld in het eerste lid te vernielen of te beschadigen, of nesten van vogels weg te nemen.*
- 3. Het is verboden eieren van vogels als bedoeld in het eerste lid te rapen en deze onder zich te hebben.*
- 4. Het is verboden vogels als bedoeld in het eerste lid opzettelijk te storen.*
- 5. Het verbod, bedoeld in het vierde lid, is niet van toepassing indien de storing niet van wezenlijke invloed is op de staat van instandhouding van de desbetreffende vogelsoort.*

Artikel 3.5

- 1. Het is verboden in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, bijlage II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk te doden of te vangen.*
- 2. Het is verboden dieren als bedoeld in het eerste lid opzettelijk te verstoren.*
- 3. Het is verboden eieren van dieren als bedoeld in het eerste lid in de natuur opzettelijk te vernielen of te rapen.*
- 4. Het is verboden de voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld in het eerste lid te beschadigen of te vernielen.*
- 5. Het is verboden planten van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel b, bij de Habitatrichtlijn of bijlage I bij het Verdrag van Bern, in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken en te verzamelen, af te snijden, te ontwortelen of te vernielen.*

Artikel 3.10

1. *Onverminderd artikel 3.5, eerste, vierde en vijfde lid, is het verboden:*
 - a. *in het wild levende zoogdieren, amfibieën, reptielen, vissen, dagvlinders, libellen en kevers van de soorten, genoemd in de bijlage, onderdeel A, bij deze wet, opzettelijk te doden of te vangen;*
 - b. *de vaste voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld in onderdeel a opzettelijk te beschadigen of te vernielen, of*
 - c. *vaatplanten van de soorten, genoemd in de bijlage, onderdeel B, bij deze wet, in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken en te verzamelen, af te snijden, te ontwortelen of te vernielen.*

Voor dier- en plantensoorten die niet vallen onder de artikelen 3.1, 3.5 en 3.10 geldt dat deze geen beschermde soorten zijn. Wel geldt ook voor die soorten de algemene zorgplicht van artikel 1.11 van de Wet natuurbescherming:

Artikel 1.11 Zorgplicht

1. *Een ieder neemt voldoende zorg in acht voor Natura 2000-gebieden, bijzondere nationale natuurgebieden en voor in het wild levende dieren en planten en hun directe leefomgeving.*
2. *De zorg, bedoeld in het eerste lid, houdt in elk geval in dat een ieder die weet of redelijkerwijs kan vermoeden dat door zijn handelen of nalaten nadelige gevolgen kunnen worden veroorzaakt voor een Natura 2000-gebied, een bijzonder nationaal natuurgebied of voor in het wild levende dieren en planten:*
 - a. *dergelijke handelingen achterwege laat, dan wel,*
 - b. *indien dat achterwege laten redelijkerwijs niet kan worden gevegd, de noodzakelijke maatregelen treft om die gevolgen te voorkomen, of*
 - c. *voor zover die gevolgen niet kunnen worden voorkomen, deze zoveel mogelijk beperkt of ongedaan maakt.*

Bij de uitvoering van bosbeheer kan niet altijd worden voorkomen dat in strijd met de verbodsbepalingen wordt gehandeld. Op de verbodsbepalingen van de Wet natuurbescherming bestaan echter diverse uitzonderingen, waaronder de uitzondering in artikel 3.31 van de Wet natuurbescherming. De tekst daarvan, voor zover hier relevant, luidt:

Artikel 3.31

1. *De verboden, bedoeld in de artikelen 3.1, (...), 3.5, (...), of 3.10, (...), zijn niet van toepassing op handelingen die zijn beschreven in en aantoonbaar worden uitgevoerd overeenkomstig een door Onze Minister goedgekeurde gedragscode en die plaatsvinden in het kader van:*
 - a. *een bestendig beheer of onderhoud aan vaarwegen, watergangen, waterkeringen, waterstaatswerken, oevers, vliegvelden, wegen, spoorwegen of bermen, of in het kader van natuurbeheer;*
 - b. *een bestendig beheer of onderhoud in de landbouw of de bosbouw;*
 - c. *een bestendig gebruik, of*
 - d. *ruimtelijke ontwikkeling of inrichting.*

Het betreft hier in juridische zin een vrijstelling van de verbodsbepalingen. Bij deze vrijstelling geldt de voorwaarde dat de werkzaamheden aantoonbaar worden uitgevoerd volgens een goedgekeurde gedragscode. Daartoe is deze Gedragscode opgesteld, die waarborgt dat bij de uitvoering van werkzaamheden zorgvuldig wordt gehandeld ten aanzien van alle beschermde soorten die in bossen kunnen voorkomen.

Wanneer bij werkzaamheden de Gedragscode niet of niet volledig wordt toegepast, dan geldt de vrijstelling dus ook niet. Voor zover niet een ontheffing is gevraagd en verkregen zijn de verbodsbepalingen van kracht en wanneer dan bij de werkzaamheden bijvoorbeeld een dier van een beschermde soort wordt gedood is dat in beginsel strafbaar. Wie ervoor kiest om met de Gedragscode te werken, moet dat dus wel correct en volledig doen.

Het is evenwel niet verboden en/of strafbaar om boswerkzaamheden uit te voeren zónder toepassing van deze gedragscode; toepassing van deze gedragscode is vrijwillig. Het is dan wel van belang om op een andere manier zodanig zorgvuldig te werken dat de verbodsbepalingen niet worden overtreden, óf om een ontheffing aan te vragen; er geldt dan immers geen vrijstelling van die verbodsbepalingen.

5. Belang

Een gedragscode zoals de Gedragscode Soortenbescherming Bosbeheer kan slechts worden goedgekeurd door de minister wanneer wordt voldaan aan de voorwaarden van artikel 3.31 lid 2 en 3 van de Wet natuurbescherming. In dit verband is van belang dat de handelingen waar het in de Gedragscode over gaat nodig zijn ter bescherming van de (wilde) flora en fauna, het in stand houden van de natuurlijke habitats, het voorkomen van ernstige/belangrijke schade aan bossen en in het belang van de openbare veiligheid en de volksgezondheid. Ter toelichting: reguliere boswerkzaamheden (zie paragraaf 6.1) kunnen onder meer de volgende doelen hebben en zijn meestal een combinatie van doelen:

- het in stand houden van voldoende structuur en variatie; door gericht beheer worden structurelementen gerealiseerd die de habitat vormen (habitatbescherming) voor de verschillende dieren en planten in het bos;
- het inbrengen of verwijderen van boomsoorten met het oog op gunstige respectievelijk negatieve effecten van die soorten, bijvoorbeeld het verwijderen van invasieve exoten;
- het voortzetten van cultuurhistorisch bepaalde vormen van bosbeheer om habitats in stand te houden die van belang zijn voor specifieke soorten, zoals hakhoutbeheer;
- het elimineren van veiligheidsrisico's zoals omvorming van monocultuur naaldhout tegen brandgevaar, het doen ontstaan van bosvariatie tegen stormkwetsbaarheid en het preventief weghalen van dood hout dat gevaar kan opleveren voor weggebruikers langs wegen en paden;
- het realiseren van een gevarieerde bosstructuur en gevarieerde bossen om de weerbaarheid tegen klimaatverandering te verhogen;
- het bieden van (veilige) recreatiemogelijkheden en verbetering van de leefomgeving en het klimaat ten behoeve van de volksgezondheid.

Bij deze reguliere boswerkzaamheden kan benutting van het geveld hout plaatsvinden; van benutting of economisch gewin van beschermde soorten is evenwel nooit sprake. Handelingen die leiden tot benutting of economisch gewin van beschermde planten of dieren kunnen nooit worden uitgevoerd met gebruikmaking van deze gedragscode.

6. Reikwijdte en toepassing

6.1 Doel en schaal van de boswerkzaamheden

Voor de toepassing van de Gedragscode gelden een aantal beperkingen:

Alleen regulier bosbeheer

De Gedragscode geldt alleen voor het uitvoeren van boswerkzaamheden in het kader van regulier bosbeheer: reguliere boswerkzaamheden. Het gaat om ingrepen die met een zekere regelmaat plaatsvinden, waarbij de leefomgeving - het bos - dusdanig constant blijft dat de in het bos voorkomende soorten zich daar kunnen handhaven. 'Verjongingskap' wordt ook tot regulier bosbeheer gerekend. Bij verjongingskap worden door vellingen open plekken gemaakt waar vervolgens nieuwe vegetatie tot ontwikkeling komt. Hiermee wordt een gevarieerde structuur in het bos bevorderd. Bij verjongingskap kan worden gekozen voor kaalkap of schermkap (zie hieronder). Voor vellingen die gericht zijn op omvorming naar een ander grondgebruik dan bos kan deze Gedragscode daarom niet worden toegepast en is in beginsel een ontheffing nodig. Dit geldt ongeacht de oppervlakte waar het om gaat.

Kaalkap tot maximaal 0,5 hectare

Voor verjongingskap in de vorm van kaalkap kan deze gedragscode worden toegepast tot kapvlaktes van maximaal 0,5 ha. Hiermee wordt ruimte geboden aan de aan het boslandschap gebonden soorten afhankelijk van open plekken. Kaalkap groter dan 0,5 ha kan uit oogpunt van soortenbescherming een grotere ecologische impact hebben dan dunning of kleinschalige verjongingskap, zodat dan een specifieke beoordeling gewenst is via een ontheffingsprocedure.

'Schermkap' tot maximaal 2 hectare

Een tussenvorm tussen dunning en kaalkap is 'schermkap'. Hierbij wordt bij het kappen een 'scherm' van bomen in stand gelaten dat zorgt voor zaadmateriaal, voor schaduwwerking op de grond en voor een gunstig klimaat voor het opkomen en ontwikkelen van nieuwe bomen. Gewoonlijk zal zo'n scherm gefaseerd worden verkleind, om de nieuwe vegetatie geleidelijk optimale ontwikkelingsmogelijkheden te geven.

De Gedragscode kan worden toegepast voor schermkap tot maximaal 2 ha. Ook hier geldt dat bij schermkap groter dan 2 ha de ecologische impact uit oogpunt van soortenbescherming zodanig groot kan zijn dat een specifieke beoordeling daarvan gewenst is via een ontheffingsprocedure. Na de eerste vellingsronde blijft een scherm met ten minste 15 m²/ha grondvlak behouden. Wanneer het scherm daarna in verschillende vellingsrondes gefaseerd wordt teruggebracht, mag het grondvlak van het scherm tot tien jaar na de eerste vellingsronde niet kleiner worden dan 7,5 m²/ha. Schermkap kan ook in combinatie met kleinschalige groepenkap worden toegepast.

Zowel bij kaalkap als schermkap geldt, bij de toepassing van deze gedragscode, dat op ieder moment maximaal 30% van het bos in verjonging mag zijn. (details zie maatregel 23)

Wanneer werkzaamheden, zoals het vellen van houtopstanden en het ruimen van materiaal, niet uitgesteld kunnen worden omdat er acuut of op korte termijn gevaar is voor de openbare veiligheid of de volksgezondheid, worden zoveel als redelijkerwijs mogelijk de gedragsregels van deze gedragscode nageleefd. Hierbij kan indien noodzakelijk worden afgeweken van de hiervoor genoemde maximale oppervlaktes.

(details zie maatregel 29)

6.2 Soorten

De Gedragscode is van toepassing op nagenoeg alle soorten die op grond van de artikelen 3.1, 3.5 en 3.10 van de Wet natuurbescherming beschermd zijn en die in bossen kunnen voorkomen. Deze staan vermeld in bijlage B. Enkele beschermde soorten die slechts zeer weinig voorkomen vereisen 'maatwerk', zodat deze niet onder de Gedragscode vallen. Het gaat om de vuursalamander en

(verblijfplaatsen van) de wolf en de lynx. De algemene maatregelen zijn van toepassing op alle door de Gedragscode beschermde soorten. Het gaat bijvoorbeeld om het voorschrift bij vellingswerkzaamheden te zorgen voor een zo kort mogelijke doorlooptijd ten behoeve van het zo veel mogelijk voorkomen van verstoring van beschermde soorten. Ook geldt algemeen de verplichting om bij de voorbereiding en uitvoering van boswerkzaamheden de benodigde zorgvuldigheid met betrekking tot de flora en fauna in acht te nemen. Wanneer deze algemene maatregelen worden uitgevoerd wordt daarmee tevens voldaan aan de wettelijke zorgplicht ten aanzien van de niet beschermde planten- en diersoorten. Daarnaast bevat de Gedragscode een aantal specifieke maatregelen voor specifieke soorten, zoals bijvoorbeeld voor de das of bosmieren. Zie hierover ook de toelichting in hoofdstuk 9.

De Gedragscode spitst zich toe op soorten die in het bos voorkomen en legt extra nadruk op soorten waarvan de duurzame instandhouding van de populaties mogelijk beïnvloed kan worden door de uitvoering van boswerkzaamheden. Mede om die reden staan in het werkprotocol bosbeheer expliciet de bosvogelsoorten vermeld die zijn opgenomen in bijlage 1 van de Vogelrichtlijn en/of op de Rode lijst en/of die een ongunstige staat van instandhouding in Nederland hebben.

6.3 Typen werkzaamheden

Wat betreft de boswerkzaamheden die met toepassing van deze gedragscode kunnen worden uitgevoerd wordt in de eerste plaats gedacht aan het vellen van bomen. Maar ook andere reguliere boswerkzaamheden die mogelijk schade zouden kunnen toebrengen aan flora en fauna kunnen worden uitgevoerd met toepassing van deze gedragscode.

De Gedragscode is van toepassing op de volgende werkzaamheden:

- vellen van bomen en struiken;
- bewerken van gevelde bomen (aftoppen, snoeien of afkorten) in de opstand;
- verplaatsen van gevelde bomen of boomdelen naar bospaden en boswegen;
- machinaal opsnoeien van staande bomen (motorzaag);
- machinale bodembewerking ten behoeve van bosverjonging;
- machinaal aanplanten van bomen of struiken;
- machinaal rooien (inclusief wortels) of maaien van vegetatie, bijvoorbeeld met bosmaaier of motorzeis;
- aanleggen van onverharde recreatieve routes.

Wanneer het gaat om (andere) boswerkzaamheden die met gepaste zorgvuldigheid worden uitgevoerd op een dusdanig weinig versturende wijze dat in redelijkheid verwacht mag worden dat die niet leiden tot overtreding van verbodsbepalingen uit de Wet natuurbescherming (hoofdstuk 3 Soortbescherming), dan kan de algemene zorgplicht van gedragsregel 1 volstaan. Wanneer hierover geen zekerheid bestaat, wordt daarover advies ingewonnen van een ecologisch deskundige, die zo nodig de locatie controleert. Als zodanig kunnen worden beschouwd:

- uitvoeren van monitoring, inventarisatie en boomveiligheidscontrole;
- houtmeting;
- uitvoeren van toezicht en handhaving;
- markeren van bomen (blessen), flora- en fauna-elementen, dunningspaden en houtstapelplaatsen;
- onderhoud aan weglichaam en berm van bospaden en -wegen;
- handmatig rooien, kneuzen of breken van vegetatie, bijvoorbeeld met (elektrische) handzaag of schaar;
- opsnoeien van staande bomen met handgereedschap;
- aanplanten van bomen en struiken met handgereedschap;
- afkorten en stapelen van stammen aan bospaden of -wegen;
- afvoeren van houtstapels of biomassa langs boswegen;
- plaatsen, wegnemen of onderhouden van recreatieve voorzieningen, zoals routepalen, informatieborden en banken;
- plaatsen, wegnemen of onderhouden van afrastering;

- plaatsen, wegnemen of onderhouden van preventiemiddelen tegen wildschade, zoals plantkokers;
- chippen van hout langs de bosweg.

Wanneer zulke boswerkzaamheden met gepaste zorgvuldigheid worden uitgevoerd, dan kunnen zij mogelijk het hele jaar worden uitgevoerd zonder dat er extra voorzorgsmaatregelen of een ontheffing nodig zijn.

7. Inventariserend onderzoek en het werkprotocol bosbeheer

Om tijdens het werken zorgvuldig om te gaan met beschermde soorten is vooraf onderzoek noodzakelijk. Dit gebeurt in drie stappen:

Stap 1: vooronderzoek

Stap 2: terreinbezoek

Stap 3: opstellen werkprotocol bosbeheer

Hieronder staat per stap benoemd welke handelingen moeten worden uitgevoerd.

Stap 1: Vooronderzoek

Deze stap wordt uitgevoerd door een ecologisch deskundige en bestaat uit een bureaustudie waarin in kaart gebracht wordt welke beschermde soorten mogelijk in het werkgebied aanwezig kunnen zijn. Dit houdt in dat gegevens worden verzameld uit alle beschikbare informatiebronnen, zoals de SNL-monitoring, de Nationale Databank Flora en Fauna, beheerplannen, eigen inventarisatiegegevens en dergelijke, met als doel om een compleet beeld te krijgen van het werkgebied. Er dient gebruik te worden gemaakt van de meest recente inventarisatiegegevens die beschikbaar zijn en die bovendien maximaal niet ouder dan zes jaar mogen zijn, aansluitend bij de frequentie van de gegevensverzameling in het kader van de Subsidieregeling Natuur en Landschap (SNL). Deze gegevens geven een beeld van de soorten die mogelijk in het werkgebied kunnen voorkomen.

Stap 2: Terreinbezoek

Met de in stap 1 verzamelde informatie wordt een terreinbezoek afgelegd door een ecologisch deskundige. Geïnventariseerd worden de in het werkgebied aanwezige flora- en fauna-elementen die bij het uitvoeren van de boswerkzaamheden moeten worden ontzien of beschermd, waaronder de bewoonde nesten van alle vogelsoorten. Voor het terreinbezoek wordt een optimaal moment gekozen uit oogpunt van waarneembaarheid van soorten en elementen. Afhankelijk van de te verwachten soorten kan het voorkomen dat er meerdere terreinbezoeken nodig zijn.

Bij vellingen in de broedperiode geldt voor broedvogels aanvullend op het voorgaande dat maximaal twee weken voordat de velling plaatsvindt nog een laatste inventarisatie plaatsvindt. Ook hier geldt dat voor deze inventarisatie een optimaal moment -binnen deze twee weken- wordt uitgekozen uit oogpunt van waarneembaarheid van soorten en elementen.

Stap 3: Opstellen werkprotocol bosbeheer

Het werkprotocol bosbeheer is een gezamenlijk document van de ecologisch deskundige, de beheerder en de aannemer. De ecologisch deskundige vult de inventarisatiegegevens uit stap 1 en 2 in en vult in welke gedragsregels uit hoofdstuk 10 moeten worden nageleefd, zodat er op zorgvuldige wijze met de aanwezige beschermde soorten wordt omgegaan. De beheerder en aannemer leggen in het werkprotocol bosbeheer de onderlinge afspraken vast omtrent planning en uitvoering. In bijlage A is een model opgenomen dat wordt gebruikt bij het opstellen van het werkprotocol bosbeheer.

Het werkprotocol bosbeheer bestaat uit vijf delen:

- Deel 1. Werkaanduiding
- Deel 2. Te beschermen soorten en/of elementen
- Deel 3. Gedragsregels die dienen te worden toegepast
- Deel 4. Afspraken tussen beheerder en aannemer
- Deel 5. Afwijkingsrapport

Kaartmateriaal en markeringen

De uitkomsten van de inventarisaties worden aangeduid op goed kaartmateriaal. Daar waar geen kaartmateriaal aanwezig is wordt een nauwkeurige schriftelijke beschrijving gegeven van de locatie in het bos. Bij kleinere gerichte kapmaatregelen kan worden volstaan met markeringen in het veld. De markeringen in het terrein moeten deugdelijk zijn, zodat zij niet voortijdig verloren gaan. In het werkprotocol bosbeheer (deel 2.) wordt een beschrijving opgenomen van hoe de markeringen in het veld zijn uitgevoerd, bijvoorbeeld: nestbomen inclusief beschermingszones zijn met lint gemarkeerd. Van belang is dat voor de aannemer en zijn medewerkers duidelijk is wat de betekenis is van markeringen, welke terreindelen niet betreden mogen worden en welke natuurelementen gespaard moeten worden.

Uitvoering van de werkzaamheden

Het werkprotocol bosbeheer is aanwezig op de werklocatie. Indien een toezichthouder hierom vraagt, moeten ook de onderliggende inventarisatiegegevens kunnen worden nagestuurd.

Afwijkingsrapport

Het kan voorkomen dat er onverwacht situaties ontstaan die niet zijn opgenomen in het werkprotocol. Dit staat uitgelegd in hoofdstuk 8. Hiervoor is deel 5. Afwijkingsrapport van het werkprotocol bosbeheer bedoeld.

Documentatieplicht

Het werkprotocol bosbeheer, het kaartmateriaal en de onderliggende inventarisatiegegevens worden minimaal twee jaar bewaard door de beheerder.

8. Afwijken

Bij toepassing van deze gedragscode kan alleen worden afgeweken van daarin beschreven gedragsregels wanneer dat door een ecologisch deskundige wordt gemotiveerd in een werkplan of vergelijkbaar document (eventueel door gebruik te maken van deel 5 uit het werkprotocol bosbeheer: Afwijkingsrapport). Deze ecologisch deskundige beschrijft daarin waarom het in dit concrete geval niet mogelijk of niet wenselijk is om te handelen volgens een in de Gedragscode beschreven gedragsregel. Verder motiveert deze ecologisch deskundige waarom de gekozen alternatieve werkwijze verantwoord is, en voor de betreffende soort(en) minimaal hetzelfde (mitigerende) effect heeft als de in de Gedragscode beschreven gedragsregel, dan wel een gunstiger effect heeft.

Dit document is steeds beschikbaar voor het toezicht op de naleving van de wet. Desgevraagd krijgt een handhavende instantie inzage in het document of een kopie daarvan.

Wanneer niet aan de hiervoor vermelde voorwaarden kan worden voldaan moet een ontheffing op grond van artikel 3.3, 3.8 en/of 3.10 van de Wet natuurbescherming worden aangevraagd.

9. Toelichting gedragsregels

In dit hoofdstuk wordt besproken hoe de Gedragscode bescherming biedt aan soorten die behoren tot de diverse soortgroepen. De uiteindelijke concretisering hiervan vindt plaats door de gedragsregels in hoofdstuk 10. De cijfers tussen haakjes verwijzen naar die gedragsregels. Door naleving van de bedoelde gedragsregels wordt afdoende bescherming geboden aan alle beschermde soorten in de betreffende soortgroepen.

9.1 Algemene maatregelen

Bij de bescherming van soorten staat voorop dat boswerkzaamheden zelf nodig zijn om een gevarieerd bos te ontwikkelen en in stand te houden met allerlei ontwikkelingsstadia van open plekken tot oude bosgedeelten, zodat het geschikt wordt en blijft voor deze soorten, die vaak afhankelijk zijn van verschillende ontwikkelingsstadia in hun leefgebied. De schaal van de boswerkzaamheden in verhouding tot de bosoppervlakte in een gebied is in het algemeen gering zodat het leefgebied van soorten niet wezenlijk wordt aangetast. Doordat het leefgebied van soorten intact blijft in de omgeving van de werkzaamheden, kunnen de betrokken soorten zich daarheen verplaatsen en daarna het niet-gespaarde weer bevolken (habitatbenadering). Voor bosrandenbeheer (16,18,19) is echter als extra zorgvuldigheidseis aangegeven dat maximaal een kwart per keer mag worden afgezet en te allen tijde voldoende bosrand overblijft. Toepassing van verjongingskap in de vorm van kaalkap kan tot maximaal 0,5 hectare (23). Schermkap kan tot een oppervlakte van 2 hectare worden toegepast (23). Hiermee wordt geborgd dat vogels en andere dieren van beschermde soorten afdoende mogelijkheid hebben om uit te wijken naar andere delen van het bos met vergelijkbare habitats. Deze aanvullende beperkingen zijn uitgewerkt in gedragsregel 23.

De extra zorg voor bescherming concentreert zich daarom verder vooral op het met maatregelen ontzien van rustplaatsen die permanent in gebruik zijn en voortplantingsplaatsen. Daarnaast is er een aantal algemene maatregelen die voor een zorgvuldige bescherming van alle soorten zorgen. De beschermingsmaatregelen worden, wanneer van toepassing en nodig, in het werkprotocol bosbeheer nader uitgewerkt. Om verstoring te beperken wordt voor werkzaamheden gebruik gemaakt van de bestaande infrastructuur (9), hebben werkzaamheden een korte doorlooptijd (10) en is de velrichting van beschermde elementen als nestbomen, afgewend (13). Wanneer er naast de meer algemene beschermingsmaatregelen geen extra maatregelen zinvol en/of praktisch uitvoerbaar zijn voor bepaalde soorten, worden er voor die soorten verder geen specifieke maatregelen genoemd.

Indien er tijdens de broedperiode / voortplantingsperiode gekapt wordt in het bos gelden er aanvullende voorwaarden, omdat veel soorten tijdens de voortplanting kwetsbaar zijn. In beginsel loopt de broedperiode van 15 maart tot 15 juli (zie begrippen). Deze data zijn in zoverre flexibel dat bijvoorbeeld door een vroeg voorjaar de broedperiode in een bepaald jaar eerder kan beginnen. Ook een later begin is mogelijk, evenals een vroeger of later einde van de broedperiode. Het is aan gebruiker van de Gedragscode om dit te beoordelen, op basis van bij een ecologisch deskundige ingewonnen informatie, en om wanneer dat nodig is een andere begin- en/of einddatum voor de broedperiode te hanteren.

Wanneer werkzaamheden, zoals het vellen van houtopstanden en het ruimen van materiaal, niet uitgesteld kunnen worden omdat er acuut of op korte termijn gevaar is voor de openbare veiligheid of de volksgezondheid, worden zoveel als redelijkerwijs mogelijk de gedragsregels van deze gedragscode nageleefd. Voorbeelden van redenen voor uitvoering van dergelijke werkzaamheden zijn quarantaine insecten die worden aangetroffen in een opstand (zoals de Aziatische boktor of dennenaaltje), of ijzel- en stormschade wat zorgt voor onveilige situaties door hangend dood hout langs en over wegen en paden. Zie verder onder 10.5.

9.2 Maatregelen voor vogels

Vogels hebben een groot leefgebied en zijn erg mobiel. Bosvogels zijn gedurende tenminste een deel van hun levenscyclus afhankelijk van bos. Het meest kwetsbaar zijn vogels als zij het bos gebruiken om te broeden. De variatie in voorkeur voor het type bos waar een nest gebouwd wordt is groot: de nachtzwaluw wil graag een grote kapvlakte om te broeden, de sperwer een dicht bos in stakenfase en een zwarte specht een dikke holle boom. De variatie geldt ook voor het voedsel van vogelsoorten. Kortom vogels zijn gebaat bij een gevarieerd bos, een doel van het bosbeheer.

Voor broedvogels geldt dat er in de broedperiode geen potentieel verontrustende boswerkzaamheden worden uitgevoerd (24), echter met uitzondering van bos in stakenfase (tot 1 mei), naaldbos en populierenbos, indien daar gebleken is dat er geen broedvogels aanwezig zijn van soorten van de Rode lijst 2017 en/of met een zeer ongunstige staat van instandhouding en/of van Bijlage 1 Vogelrichtlijn (25). Tevens worden dan de nesten van gewone vogels beschermd (27). Ook bewoonde nesten die onbedoeld niet vermeld zijn in het werkprotocol bosbeheer zijn beschermd (11).

De broedplaatsen van vogelsoorten die grote nesten maken waar meerjarig gebruik van wordt gemaakt, ook wel horsten genoemd, worden jaarrond beschermd (12). Dit geldt ook voor vogels geschikte boomholten. Rond deze horstbomen en bomen met boomholten moeten voldoende bomen blijven staan om te voorkomen dat een element als hier bedoeld zijn functie kan verliezen. Van bijzondere nestbomen wordt in de broedperiode 50 meter afstand gehouden (26).

Sommige beschermde vogels zijn zeer lastig waar te nemen omdat ze weinig zichtbaar zijn, zoals de wespandief. Daarom wordt geadviseerd om bij vermoede aanwezigheid van dergelijke soorten een specialist bij de inventarisatie in te schakelen indien aanwezigheid verwacht kan worden (4).

9.3 Maatregelen voor zoogdieren

Veel zoogdieren hebben een groot leefgebied en zoeken hun voedsel vaak ook buiten het bos zoals vleermuizen, dassen, reeën en vossen. Zij zijn dusdanig mobiel dat voor hun voedselvoorziening de habitatbenadering van toepassing is.

Een aantal grotere soorten als das, vos en bever graven of maken grote burchten die jarenlang bewoond worden. Deze worden ontzien tijdens de periode van hun voortplanting, door in de periode van december tot juli (das en vos) of van mei tot augustus (bever) niet dicht bij een burcht te werken (15). De eekhoorn maakt nesten van takken in boomkronen, deze bomen worden jaarrond beschermd als bijzondere nestboom (12). De hazelmuis en de eikelmuis zijn afhankelijk van struweelrijke bosranden die soms schaars aanwezig zijn. Waar deze soorten aanwezig zijn wordt niet gewerkt in struweelrijke bosranden tijdens de voortplantingsperiode van 1 maart tot 1 december en met het oog op de instandhouding van de habitat worden de bosranden gefaseerd afgezet, waarbij per keer niet meer dan een kwart wordt afgezet en ervoor wordt gezorgd dat er voldoende struweel als leefgebied overblijft (16).

Holle bomen zijn van groot belang als kraam-, paar of winterverblijf voor verschillende soorten vleermuizen. Bomen met holtes (zowel dood als levend) worden daarom niet geveld (12), ongeacht of er sporen zijn van daadwerkelijk gebruik door vleermuizen. Rond deze bomen met holtes moeten voldoende bomen blijven staan om te voorkomen dat een element als hier bedoeld zijn functie kan verliezen.

Tijdens de voortplantingsperiode, die loopt van 15 maart tot 15 juli, worden geen werkzaamheden uitgevoerd in een straal van 25 meter rond een boom die gebruikt wordt door vleermuizen (28).

Boomholten zijn ook van groot belang als rust- of voortplantingsplek voor boommarters. Holenbomen worden daarom niet geveld (12). Bij werkzaamheden in het bos tijdens de voortplantingsperiode, die voor boommarters eveneens loopt van 15 maart tot 15 juli, wordt in een straal van 25 meter rondom een dergelijke boom niet gewerkt (28).

In het terrein aangetroffen kalveren van ree, edelhert of damhert worden ongemoeid gelaten (17). Door aanraken zullen de kalveren naar mensen ruiken en kunnen ze daardoor verstoten worden door het moederdier. De werkzaamheden worden zo uitgevoerd dat aangetroffen kalveren daar geen last van ondervinden.

Indien in het bos de wilde kat voorkomt worden mogelijke verblijfplaatsen zoals staande of liggende dode holle bomen ontzien.

9.4 Maatregelen voor amfibieën en reptielen

Ook voor deze groep geldt in algemene zin een habitatbenadering. Naast de algemene zorgvuldigheidsmaatregelen zoals vaste oogstpaden (9) zijn er weinig andere praktisch uitvoerbare specifieke maatregelen mogelijk.

De voortplantingsplaatsen van amfibieën bevinden zich vrijwel altijd buiten bossen waarin vellingen plaatsvinden. De aanwezigheid van deze soorten wordt dan ook bepaald door de aanwezigheid van water. Een enkele soort zoals de boomkikker is voor foerageergebied in veel bosgebieden afhankelijk van struweel langs bosranden. Dat is soms schaars aanwezig. Voor de instandhouding daarvan zal gezaagd moeten worden. Om de boomkikker te ontzien tijdens zijn voortplanting en wanneer hij in het struweel aanwezig is wordt hier tussen 1 februari en 1 november niet gewerkt en met het oog op de instandhouding van de habitat worden de bosranden gefaseerd afgezet, waarbij per keer niet meer dan een kwart wordt afgezet en ervoor wordt gezorgd dat er voldoende struweel overblijft (18).

Voor reptielen bevinden de voortplantings- en overwinteringsplekken zich vrijwel altijd buiten gesloten bos. Het terreindekkend inventariseren van overwinteringsplaatsen van reptielen is in de praktijk niet uitvoerbaar. Bij boswerkzaamheden worden broedhopen van ringslangen en bekende overwinteringsplekken van reptielen (21) ontzien, zodat wordt voorkomen dat een element zijn functie kan verliezen.

9.5 Maatregelen voor insecten

Onder de te beschermen insecten bevinden zich een aantal vlindersoorten die sterk van structuurrijke bosranden afhankelijk zijn. Veel vlinders maar ook andere insecten zijn in een fase van hun leven afhankelijk van bloeiende planten. Die zijn meer aanwezig in open bossen of open bosranden. Voor het beheer daarvan zal met enige regelmaat ingegrepen moeten worden in het bos. Omdat deze bosranden vaak schaars aanwezig zijn wordt hier in het bosbeheer speciaal rekening mee gehouden: waar deze soorten voorkomen worden de bosranden gefaseerd afgezet waarbij per keer niet meer dan een kwart wordt afgezet en ervoor wordt gezorgd dat er voldoende structuurrijke begroeiing als leefgebied overblijft (19).

Diverse keversoorten leven in oude vaak kwijnende bomen. Ze zijn in Europa zeer zeldzaam. Daar waar Vliegend hert of Vermiljoenkever voorkomen worden daarom bijzondere keverbomen ontzien (12).

Bosmieren zijn over het algemeen gebaat bij variatie in de bosstructuur en een open bosstructuur. Bosmiernesten spelen een belangrijke rol in veel bosecosystemen. Daar waar ze in het verleden in Nederland zeldzaam zijn geworden door de slechte milieukwaliteit ten gevolge van vermessing en zure depositie, gaat het tegenwoordig weer beter met deze miersoorten. Broedhopen van bosmieren worden bij boswerkzaamheden beschermd (20). Er mogen geen machines overheen rijden, bomen moeten van de broedhoop af worden geveld en takken mogen er niet op terecht komen.

9.6 Maatregelen voor planten

Veel vaatplanten zijn gebaat bij een open bos met meer licht en zijn in die zin dan ook gebaat bij vellingen. De beschermde soorten vaatplanten van bossen zijn zeer zeldzaam. Hun groeiplaatsen worden daarom ontzien (22). Het is niet toegestaan hierop takken te laten liggen. Voor zover het gaat om soorten waarvoor dit van belang is, worden de huidige standplaatsfactoren zoveel mogelijk behouden, bijvoorbeeld door het behoud van enkele schermbomen. Tonghaarmuts is een beschermde en zeer zeldzame mossoort die in jonge bossen op bomen kan voorkomen. Standaard inventarisatie voor deze soort is erg moeilijk. Bomen met een bekende vindplaats, blijkend uit bijvoorbeeld NDFF data, worden ontzien.

10. Gedragsregels

10.1 Algemene uitgangspunten

1. *Zorgvuldigheid*
 - Bij de voorbereiding en uitvoering van boswerkzaamheden wordt de benodigde zorgvuldigheid met betrekking tot de flora en fauna in acht genomen.
2. *Verantwoordelijkheid aannemer*
 - De aannemer is verantwoordelijk voor het adequaat uitvoeren van de in de Gedragscode en het bijbehorende werkprotocol bosbeheer beschreven maatregelen, ook wanneer deze in onderaanneming worden uitgevoerd.
3. *Verantwoordelijkheid beheerder*
 - De beheerder is verantwoordelijk voor het toezicht op de toepassing van de Gedragscode door de aannemer.

10.2 Maatregelen tijdens de voorbereiding van werkzaamheden

4. *Inventarisatie*
 - De beheerder zorgt ervoor dat vóór de aanvang van de boswerkzaamheden een inventarisatie door een ecologisch deskundige plaatsvindt van de aanwezige flora- en fauna-elementen die bij het uitvoeren van de boswerkzaamheden moeten worden ontzien of beschermd, waaronder de bewoonde nesten van alle vogelsoorten.
 - Bij vellingen in de broedperiode vindt de (laatste) inventarisatie maximaal twee weken voor de velling plaats.
 - Wanneer bekend is dat een moeilijk te inventariseren soort van de Rode lijst 2017 en/of met een zeer ongunstige staat van instandhouding en/of van Bijlage 1 Vogelrichtlijn (zoals bijvoorbeeld een wespandief) in de afgelopen vijf jaar in een bepaald perceel heeft gebroed of wanneer er concrete aanwijzingen zijn dat er een dergelijke soort in het terrein aanwezig is, wordt een ter zake deskundige ingeschakeld voor advies over de benodigde inventarisatie of om een aanvullende inventarisatie uit te voeren van eventueel aanwezige nesten van deze zeldzame soort.
5. *Aanduiding van te beschermen elementen*
 - De beheerder zorgt ervoor dat de aannemer weet waar zich de flora- en fauna-elementen bevinden die bij het uitvoeren van de werkzaamheden moeten worden ontzien, door aanwijzing en/of deugdelijke markering in het terrein die niet voortijdig of tijdens de werkzaamheden verloren kan gaan. Dit geldt ook voor specifieke locaties waar beschermde flora- en faunasoorten voorkomen, zoals bijvoorbeeld hazelmuis, vliegend hert en vermiljoenkever.
 - Een en ander wordt vastgelegd in het werkprotocol bosbeheer bij voorkeur met behulp van duidelijk kaartmateriaal, eventueel aangevuld met of (indien locatieaanduiding op kaart niet mogelijk is) vervangen door tekstuele beschrijvingen.

6. *Aanvullende afspraken*
 - De beheerder maakt, aanvullend op de gedragsregels van deze gedragscode, met de aannemer afspraken over de wijze waarop de planning en de uitvoering van de werkzaamheden wordt afgestemd op de aanwezigheid van flora- en fauna-elementen die moeten worden ontzien en/of beschermd.
 - De beheerder legt deze afspraken vast in het werkprotocol bosbeheer.
7. *Verstrekken werkprotocol bosbeheer*
 - De aannemer geeft zijn eventuele personeel en/of onderaannemers een kopie van het werkprotocol bosbeheer en zorgt ervoor dat het werkprotocol bosbeheer op het werk voorhanden is; het werkprotocol bosbeheer is in elk geval in alle machines en in de schaftgelegenheid beschikbaar.
8. *Instrueren personeel*
 - De aannemer instrueert zijn personeel en/of onderaannemers hoe zij de werkzaamheden dienen uit te voeren conform de Gedragscode en de in het werkprotocol bosbeheer vastgelegde afspraken.

10.3 Maatregelen tijdens de uitvoering van werkzaamheden

Algemeen

9. *Gebruik vaste infrastructuur*
 - Bij werkzaamheden wordt gebruik gemaakt van een vaste infrastructuur van wegen, paden en sporen, voor zover aanwezig.
10. *Korte doorlooptijd*
 - Vellingswerkzaamheden in een en hetzelfde vak/afdeling worden uitgevoerd in een doorlooptijd die zo kort is als redelijkerwijs mogelijk. Ditzelfde geldt voor uitsleepwerkzaamheden en andere versturende werkzaamheden.

Bescherming van flora- en fauna-elementen

11. *Niet aangeduide elementen*
 - Bij de werkzaamheden worden niet alleen de flora- en fauna-elementen die zijn vastgelegd in het werkprotocol bosbeheer ontzien, maar ook andere te beschermen flora- en fauna-elementen die tijdens de werkzaamheden worden aangetroffen, zoals bijvoorbeeld bewoonde vogelnesten die onbedoeld niet in het werkprotocol vermeld zijn. Bijzondere alertheid daartoe is vereist wanneer nest indicerend gedrag van vogels wordt waargenomen en wanneer vogels worden aangetroffen die hun broedtijd hebben in de periode van de werkzaamheden.
12. *Bomen die niet worden geveld*
 - Niet geveld worden:
 - bijzondere nestbomen en holenbomen;
 - bomen waarin een bewoond nest is vastgesteld;
 - bomen waarin bewoonde of onbewoonde nesten of horsten zijn vastgesteld van vogelsoorten die zijn voorgedrukt in het werkprotocol bosbeheer, tenzij aannemelijk is dat het gaat om een permanent verlaten nest of horst;
 - bomen die rondom een bijzondere nestboom, een boom met een bewoond nest of een holenboom staan; er dienen voldoende bomen te blijven staan om te voorkomen dat een element als hierbedoeld zijn functie kan verliezen;
 - bijzondere keverbomen in bosgebieden waar bekend is of aanwijzingen zijn dat er zich populaties vliegend hert en/of vermiljoenkever bevinden.

13. *Velrichting*

- Bij vellingen in de nabijheid van bijzondere nestbomen, holenbomen of bomen met bewoonde nesten is de velrichting altijd van zulke bomen afgewend.

14. *Vellingsvrije zones*

- Binnen een afstand van 50 meter vanaf een bijzondere nestboom waarin zich een bewoond nest bevindt worden geen vellingswerkzaamheden uitgevoerd.

Bescherming gericht op andere soorten en soortgroepen dan vogels

15. *Burchten van dassen, vossen en bevers*

- Werkzaamheden binnen een straal van twintig meter van een burcht welke is bewoond of als tijdelijke rust- of verblijfplaats dient, vinden slechts plaats in de periode van 1 juli tot 1 december (dassen- en vossenburchten) of 1 augustus tot 1 mei (beverburchten). Gebruik van rijdend materiaal binnen een straal van twintig meter van een burcht, binnen de bosopstand waar de burcht zich bevindt, dient zowel binnen als buiten de kwetsbare periode vermeden te worden. Bomen en ondergroei boven op de burcht en bij ingangen worden ontzien.
- De velrichting is daarbij altijd van de burcht afgewend.
- De ingangen dienen tijdens en na de werkzaamheden vrij te blijven.
- Voorkomen wordt dat de functie van een burcht vermindert door ingrijpende wijzigingen van de directe omgeving daarvan door geen kapvlaktes groter dan 0,5 ha te maken direct tegen of rond een burcht. Ook wordt ervoor gezorgd dat rondom de burcht voldoende beschutting overblijft en wordt voorkomen dat takhout op wissels achterblijft.

16. *Hazelmuis, eikelmuis en grote bosmuis in bosranden*

- In leefgebieden van de hazelmuis, de eikelmuis en de grote bosmuis worden in struweelrijke bosranden geen werkzaamheden uitgevoerd tussen 1 maart en 1 december.
- In leefgebieden van de hazelmuis, de eikelmuis en de grote bosmuis worden struweel en struweelrijke bosranden gefaseerd afgezet, waarbij per keer niet meer dan een kwart wordt afgezet en er bovendien voor wordt gezorgd dat voldoende struweel als leefgebied overblijft.
- In het werkprotocol bosbeheer geeft de ecologisch deskundige beargumenteerd aan wat in die specifiek terreinsituatie voor de aanwezige Hazelmuis, Eikelmuis en/of Grote Bosmuis voldoende overblijvend struweel is.

17. *Zoogdieren overig*

- In het terrein aangetroffen kalveren van ree, edelhert of damhert worden ongemoeid gelaten. De werkzaamheden worden zo uitgevoerd dat aangetroffen kalveren daar geen last van ondervinden.
- In het geval er actief gebruikte verblijfplaatsen van de wilde kat in staande of liggende dode holle bomen in het bos aanwezig zijn worden deze ontzien.

18. *Boomkickers in bosranden*

- In leefgebieden van de boomkikker worden in en langs bosranden geen werkzaamheden uitgevoerd tussen 1 februari en 1 november.
- In leefgebieden van de boomkikker worden struweel en struweelrijke bosranden gefaseerd afgezet, waarbij per keer niet meer dan een kwart wordt afgezet en er bovendien voor wordt gezorgd dat voldoende struweel als leefgebied overblijft.
- In het werkprotocol bosbeheer geeft de ecologisch deskundige beargumenteerd aan wat in die specifiek terreinsituatie voor boomkickers voldoende overblijvend struweel is.

19. *Vlinders en libellen*

- In leefgebieden van aan bosranden gebonden beschermde vlindersoorten (zie werkprotocol) worden struweel en struweelrijke bosranden gefaseerd afgezet, waarbij per keer niet meer dan een kwart wordt afgezet en er bovendien voor wordt gezorgd dat voldoende struweel als leefgebied overblijft. In het werkprotocol bosbeheer geeft de ecologisch deskundige beargumenteerd aan wat in die specifiek terreinsituatie voor de van toepassing zijnde beschermde vlinders en libellen voldoende overblijvend struweel is.
- Locaties van waardplanten voor beschermde vlinders worden ontzien.
- Voor libellen moet voldoende beschutting langs wateren behouden blijven.

20. *Bosmieren in mierennesten*

- Bosmieren worden jaarrond bij de werkzaamheden ontzien. Er mogen geen machines overheen rijden, bomen moeten van de broedhoop af geveld worden en er mogen geen takken op terecht komen.

21. *Reptielen en amfibieën (overig)*

- Broedhopen en bekende overwinterplaatsen van reptielen en amfibieën worden bij de werkzaamheden ontzien. Er mogen geen machines overheen rijden, bomen moeten van de broedhoop af geveld worden en er mogen geen takken op terecht komen.
- Voorkomen wordt dat vellingen leiden tot isolatie van leefgebieden van reptielen en/of amfibieën of tot het ontstaan van barrières binnen leefgebieden. Wanneer bij spaarzaam aanwezige drogere delen aannemelijk is dat dit als overwinteringsplaats gebruikt wordt, geeft de ecologisch deskundige aan welke ontzien moeten worden.

22. *Vaatplanten en mossen*

- Beschermde plantensoorten worden ontzien. Deze planten worden niet betreden of bedekt met takken of ander hout en de werkzaamheden worden op een dusdanige wijze uitgevoerd dat deze plantensoort ter plaatse niet verdwijnt en de groeiplaats geschikt blijft.

23. *Verjongingskap*

- Verjongingskap in de vorm van kaalkap wordt beperkt tot vellingsvlaktes van maximaal 0,5 ha per locatie.
- Verjongingskap in de vorm van schermkap wordt beperkt tot vlaktes van maximaal 2 ha per locatie. Na de eerste vellingsronde blijft een scherm met ten minste 15 m²/ha grondvlak behouden (zie ook paragraaf 6.1). Wanneer het scherm daarna in verschillende vellingsrondes gefaseerd wordt teruggebracht, mag het grondvlak van het scherm tot tien jaar na de eerste vellingsronde niet kleiner worden dan 7,5 m²/ha; daarna gelden geen beperkingen meer ten aanzien van het scherm. Tijdens de verschillende vellingen in de tijd onder een overblijvend scherm moet zoveel mogelijk structuur en specifieke elementen ten behoeve van de bosgebonden flora en fauna worden behouden. Denk aan staand en liggend dood hout, variatie in grootte van open plekken en gesloten en open opstanden
- Schermkap kan in combinatie met kleinschalige groepenkap worden toegepast. Binnen het oppervlak waar schermkap wordt toegepast van maximaal 2 hectare mag ten hoogste 0,5 hectare kleinschalige groepenkap worden toegepast. Het oppervlakte schermkap moet na de eerste vellingsronde ten minste 15 m²/ha grondvlak behouden.
- Bij zowel kaalkap als schermkap gelden de volgende voorwaarden:
 - op ieder moment is maximaal 30% van het bos in verjonging; een bosopstand is in verjonging totdat de boomkronen elkaar raken op ten minste 60% van de oppervlakte.
 - bijzondere elementen worden beschermd zoals wordt beschreven in de daarvoor van toepassing zijnde gedragsregels.

10.4 Aanvullende maatregelen in de broedperiode

Onverminderd de overige gedragsregels gelden tijdens de broedperiode (zie definitie) extra gedragsregels.

24. *Werkstop in loof- en gemengd bos*

- In de broedperiode worden géén boswerkzaamheden uitgevoerd in loof- en gemengd bos.
- Als eerste uitzondering op deze regel kan in de periode tot 15 april nog wel hout uit het perceel worden verwijderd dat voor 15 maart geveld is, mits het niet om tak- of tophout gaat.
- Als tweede uitzondering op deze regel kunnen, onverminderd eventuele toepasselijkheid van gedragsregel 6, in de periode tot 1 mei wel boswerkzaamheden worden uitgevoerd in aangeplante bossen van loofboomsoorten in de stakenfase, mits eventuele nesten in bomen waarneembaar zijn bij inventarisatie doordat:
 - er nog geen blad aan de bomen is gevormd, en
 - het betreden en het doorzicht niet wordt verhinderd door zijtakken en ondergroei.

25. *Vellingsvrije zones in naald- en populierenbos en bossen in de stakenfase*

- In de broedperiode worden géén boswerkzaamheden uitgevoerd in een vak/afdeling met naald- of populierenbos of bossen van loofboomsoorten in de stakenfase wanneer is vastgesteld dat daarin broedgevallen voorkomen van de vogelsoorten die voorgedrukt staan genoemd in het werkprotocol gedragscode (dit betreft vogelsoorten die zijn opgenomen in de Rode Lijst 2017, vogelsoorten die zijn opgenomen op bijlage 1 van de Vogelrichtlijn en/of andere vogelsoorten die in een ongunstige staat van instandhouding verkeren).

26. *Overige vellingsvrije zones*

- In de broedperiode worden geen vellingswerkzaamheden uitgevoerd binnen een afstand van 50 meter vanaf een bijzondere nestboom, ook wanneer die bijzondere nestboom in een andere vak/afdeling staat.

27. *Bomen die niet worden geveld*

- In de broedperiode worden geen bomen geveld waarin bewoonde of onbewoonde nesten zijn vastgesteld van welke vogelsoort dan ook, tenzij het gaat om een permanent verlaten nest.

28. *Verblijfplaatsen van vleermuizen en boommarters*

- In de periode van 15 maart tot 15 juli worden géén vellings- en sleepwerkzaamheden uitgevoerd binnen een afstand van 25 meter van een boom die dient als vaste rust- of verblijfplaats van vleermuizen of boommarters. Bij vellingen direct buiten deze afstand is de velrichting altijd van zo'n boom afgewend.

10.5 Onvoorziene omstandigheden

29. *Gevaar voor volksgezondheid en openbare veiligheid*

- Wanneer werkzaamheden, zoals het vellen van houtopstanden en het ruimen van materiaal, niet uitgesteld kunnen worden omdat er acuut of op korte termijn gevaar is voor de openbare veiligheid of de volksgezondheid, worden zoveel als redelijkerwijs mogelijk de gedragsregels van deze gedragscode nageleefd.
- Indien bij het voorgaande punt een velling noodzakelijk is met een oppervlakte groter dan 0,5 ha kan worden afgeweken van de maximaal onder een gedragscode te vellen oppervlakte van 0,5 ha.
- Het bevoegd gezag wordt in alle gevallen onverwijld geïnformeerd over de velling. De werkzaamheden worden vastgelegd in een afwijkingsrapport (werkprotocol bosbeheer, deel 5). Hierbij wordt aangegeven in hoeverre is afgeweken van de Gedragscode en/of het werkprotocol bosbeheer en welke maatregelen zijn getroffen.

30. *Onverwachte beschermde soorten*

- Wanneer tijdens de uitvoering onverwachts een beschermde soort wordt aangetroffen dan worden de werkzaamheden op de betreffende locatie direct stilgelegd. Indien de intentie is daar verder te gaan werken, wordt er advies ingewonnen bij een ecologisch deskundige. Wanneer uit dit advies blijkt dat de soort onder de gedragscode valt, kunnen de bijbehorende maatregel worden toegepast en de werkzaamheden worden hervat. Dit wordt vastgelegd in een afwijkingsrapport (Deel 4 werkprotocol bosbeheer). Hierbij wordt aangegeven in hoeverre is afgeweken van de Gedragscode bosbeheer en/of het werkprotocol bosbeheer en welke maatregelen direct na deze constatering zijn getroffen.
- Wanneer blijkt het advies van de ecologisch deskundige voortzetting van de werkzaamheden niet mogelijk is, kan zo nodig een ontheffing worden aangevraagd bij de provincie. Dit is het geval wanneer een beschermde soort niet onder de gedragscode valt. Zo nodig kan de provincie worden verzocht om die aanvraag met spoed te behandelen.

Bijlage A: Werkprotocol soortenbescherming bosbeheer

Het werkprotocol bosbeheer of een kopie daarvan wordt (inclusief de bijbehorende kaarten en inventarisatielijsten die daar onderdeel van uitmaken), gerekend vanaf het moment waarop de werkzaamheden zijn beëindigd, ten minste twee jaar door de beheerder bewaard, teneinde ook op termijn aan te kunnen tonen dat zorgvuldig is gehandeld. Bij onvoorziene omstandigheden worden de werkzaamheden vastgelegd in een afwijkingsrapport (werkprotocol bosbeheer, deel 5). Ook deze wordt tenminste twee jaar door de beheerder bewaard.

De delen 1 t/m 4 van dit werkprotocol worden bosbeheer vóór aanvang van de werkzaamheden door de ecologisch deskundige en de beheerder ingevuld en door de beheerder ondertekend. Ook de aannemer ondertekent als blijk van ontvangst, kennisname en akkoord. Het werkprotocol bosbeheer wordt in tweevoud opgemaakt; beheerder en aannemer behouden elk een getekend exemplaar.

Deel 1. Werkaanduiding

→ Volledige gebieds-/objectaanduiding:

.....
.....
.....

→ Omschrijving van de uit te voeren werkzaamheden:

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

→ Wanneer worden de boswerkzaamheden uitgevoerd:

Aanvang werkzaamheden:

Afronding werkzaamheden:

Deel 2. Te beschermen soorten en/of elementen

➔ **Titels / aantal bijbehorende kaarten met de te beschermen elementen:**

.....

.....

.....

.....

➔ **Te beschermen soorten en/of elementen:**

	Locaties van nesten of voorkomens, gemarkeerd door beheerder	
	Gemarkeerd op kaart:	Aangewezen en deugdelijk gemarkeerd in het terrein:
Bewoonde nesten van vogels* (zie gedragsregel 12 en gedragsregel 25):		
• Blauwborst		
• Boomleeuwerik		
• Boomvalk		
• Buidelmees		
• Draaihals		
• Fluiters		
• Gekraagde roodstaart		
• Grauwe vliegenvanger		
• Grote lijster		
• Keep		
• Kneu		
• Kramsvogel		
• Kwak		
• Matkop		
• Middelste bonte specht		
• Nachtegaal		
• Nachtzwaluw		
• Oehoe		
• Raaf		
• Ransuil		
• Rode wouw		
• Ruigpootuil		
• Spotvogel		
• Torenavalk		
• Wespindief		
• Wielewaal		
• Zeearend		
• Zomertortel		
• Zwarte mees		
• Zwarte specht		
• Zwarte wouw		

*) Bewoonde nesten van vogels van de Rode lijst 2017 en/of met een zeer ongunstige staat van instandhouding en/of van Bijlage 1 Vogelrichtlijn;

Bewoonde nesten van andere vogelsoorten		
•		
•		
•		
•		
•		
•		

Andere plant- of diersoorten of elementen die jaarrond worden ontzien: aan te geven door de beheerder, op basis van specifieke omstandigheden ter plekke		
• Bijzondere nestbomen (zie 'begrippen')		
• Bijzondere keverbomen (zie 'begrippen')		
• Hokenbomen (zie 'begrippen')		
• Vliegend hert		
• Vermiljoenkever		
• Dassen-, vossen- en beverburchten		
• Hazelmuis		
• Boomkikker		
• Eikelmuis		
• Bosparelmoervlinder		
• Bruine eikenpage		
• Grote vos		
• Grote weerschijnvlinder		
• Iepenpage		
• Kleine ijsvogelvlinder		
• Sleedoornpage		
• Bosmiernesten		
• Broedhopen van reptielen		
• Overwinteringsplekken van reptielen		
• Bosboterbloem		
• Bosdravik		
• Geelgroene wespenorchis		
• Gladde zegge		
• Grote bosaardbei		
• Knollathyrus		
• Rood peperboompje		
• Steenbraam		
• Wolfskers		
• Zweedse kornoelje		
• Stofzaad		
• Tonghaarmuts		
•		
•		
•		
•		
•		
•		
•		
•		
•		
•		
•		
•		
•		
•		
•		
•		
•		

Deel 3. Gedragsregels die dienen te worden toegepast
aan te vinken indien van toepassing

Gedragsregel	Van toepassing	Bijzondere aanwijzingen / instructies
1 t/m 11	V	
12		
13		
14		
15		
16		
17		
18		
19		
20		
21		
22		
23		
24		
25		
26		
27		
28		

(uiteraard kan de tekst op een extra blad worden vervolgd)

Deel 4. Afspraken tussen beheerder en aannemer

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

(uiteraard kan de tekst op een extra blad worden vervolgd)

Ecologisch deskundige die de advisering/begeleiding voor dit werkprotocol bosbeheer heeft verzorgd:

Naam

Contact via

Datum / data terreinbezoek:

BEHEERDER:

AANNEMER:

Datum

Datum

Plaats

Plaats

Naam

Naam

Handtekening

Handtekening

Deel 5. Afwijkingsrapport

Het afwijkingsrapport wordt voor de volgende doeleinden gebruikt:

a) De ecologisch deskundige dient in voorkomend geval in het afwijkingsrapport beschrijven waarom het in een concreet geval niet mogelijk of niet wenselijk is om te handelen volgens een in de Gedragscode beschreven gedragsregel en een alternatieve werkwijze beschrijven, met motivering waarom die werkwijze verantwoord is; zie hoofdstuk 8 inzake afwijken;

b) Wanneer bij werkzaamheden als gevolg van onvoorziene omstandigheden is afgeweken van deel 2, 3 of 4 van het werkprotocol bosbeheer of van de Gedragscode, worden de werkzaamheden vastgelegd in het afwijkingsrapport waarbij wordt aangegeven in hoeverre is afgeweken van de Gedragscode en/of het werkprotocol bosbeheer en welke maatregelen zijn getroffen; zie gedragsregel 29;

c) De ecologisch deskundige dient het afwijkingsrapport gebruiken voor een advies wanneer tijdens de werkzaamheden onverwachte soorten e.a. worden aangetroffen. De deskundige geeft daarin aan of het mogelijk is om de werkzaamheden voort te zetten zonder dat dit leidt tot ecologische schade voor de aangetroffen soort en zo ja, welke werkwijze daarbij nodig is; zie gedragsregel 30.

Het afwijkingsrapport wordt tenminste twee jaar door de beheerder bewaard.

➔ Beschrijving afwijking en daarmee verband houdende maatregelen / werkwijze:

.....
.....
.....
.....
.....

(uiteraard kan de tekst op een extra blad worden vervolgd)

Ecologisch deskundige die de advisering/begeleiding voor dit afwijkingsrapport heeft verzorgd:

Naam

Contact via

BEHEERDER:

AANNEMER:

Datum

Datum

Plaats

Plaats

Naam

Naam

Handtekening

Handtekening

Bijlage B: Overzicht bossoorten die onder de reikwijdte van de gedragscode vallen

Het betreft soorten van artikel 3.1, 3.5 en 3.10 Wet natuurbescherming waarvoor geen algemene vrijstelling geldt en die in bossen aangetroffen kunnen worden

Planten en mossen

Bergnactorchis
Blaasvaren
Bosboterbloem
Bosdravik
Dennenorchis
Geelgroene wespenorchis
Gladde zegge
Grote bosaardbei
Karwijselie
Knollathyrus
Knolspirea
Rood peperboompje
Steenbraam
Stofzaad
Tonghaarmuts
Vliegenorchis
Wolfskers
Zweedse kornoelje

Amfibieën

Alpenwatersalamander
Boomkikker
Geelbuikvuurpad
Heikikker
Kamsalamander
Knoflookpad
Poelkikker
Rugstreepad
Vinpootsalamander
Vroedmeesterpad

Reptielen

Adder
Gladde slang
Hazelworm
Levendbarende hagedis
Ringslang
Zandhagedis

Insecten

- *Vlinders*
Aardbeivlinder
Bosparelmoervlinder
Bruine eikenpage
Grote vos
Grote weerschijnvlinder
Iepenpage
Kleine ijsvogelvlinder
Sleedoorpage
Spiegeldikkopje
Veenbesblauwtje
Zilveren maan
Teunisbloempijlstaart
- *Kevers*
Vermiljoenkever
Vliegend hert
- *Libellen*
Gaffellibel
Gevlekte witsnuitlibel
Oostelijke witsnuitlibel
Sierlijke witsnuitlibel
Bosbeekjuffer
Gevlekte glanslibel
Gewone bronlibel
Speerwaterjuffer

Vogels

Alle broedgevallen binnen de broedperiode
Jaarrond broedgevallen en nesten van roofvogels en uilen

Zoogdieren

Bever
Boommarter
Damhert
Edelhert
Das
Eekhoorn
Eikelmuis
Grote bosmuis
Hazelmuis
Steenmarter
Wild zwijn
Wilde kat

- *Vleermuizen*
Baardvleermuis
Bechstein's vleermuis
Bosvleermuis
Franjestaart
Gewone dwergvleermuis
Gewone grootoorvleermuis
Grote rosse vleermuis
Kleine dwergvleermuis
Mopsvleermuis
Rosse vleermuis
Ruige dwergvleermuis
Vale vleermuis
Watervleermuis

